

MARGITSZIGET MŰEMLÉKEI

írta

IFJABB KUBÍNYI FERENCZ.

Margitsziget gyönyörű sétányaival és izletes ültetvényeivel Budapest lakosainak egyik kedvenc mulatóhelyét képezvén, általában annyira ismeretes, mikép kevés lehet azoknak száma a fővárosban, de a vidéken is, kik életükben legalább egyszer benne meg ne fordultak volna. Ez a kis földi paradicsom jelenlegi pompás park kinézése mellett nem is sejtetné a közeledővel, hogy kanyarodó utai s árnyas ligetei mily nevezetes romokat fednek el, melyek részint fűvel és bokrokkal sűrűn benőtt kő és téglahalmok, részint pedig ligetek közepein több ölnyre magasló kopár falak képében vonják magukra a figyelmet. Ezen romok közt legérdekesebbek az úgynevezett *kolostor romok*, melyeket a közvélemény általánosan az egykori *domonkos rendű apáca kolostor* maradványainak tart, s melyekben még, tekintve a többi romokat, legnagyobb számmal találhatunk becses műemlékek és építészeti részletek. S valóban csodálatos, hogy a sziget ily általános ismertsége s Pesthez, a magyar tudományosság központjához oly közel volta mellett is, mind eddig senki sem találkozott, ki ezen nevezetes műemlékeket összegyűjtve a tudományos világgal ismertette volna.¹⁾ Pedig jelen kis közleményem által korán sincsenek Margitsziget műemlékei végkép ki zsákmá-

¹⁾ A margitszigeti romokat részesítette ugyan némi bővebb leírásban Radványi „Margitsziget története“ című munkájában, azonban elnézve attól, mikép nevezett munkában a képzelődésnek nagyon tág tér van hagyva, a leírás sokkal általánosabb, s kevésbé bocsátkozik egyes részletekbe, semhogy tudományos szempontból kielégítő lehetne.

nyolva, sőt több mint valószínű, hogy a magyar régészet még nagybecsű tárgyakat fog e szigetről nyerni, ha jövőben netalán tudományos ásatások találának eszközöltetni. Említett kolostorromokon kívül bír még némi csekélyebb érdekekkel két épületmaradvány is, egyik az általánosan a pre-montrei szerzet egykori kolostorának hitt rom, a másik pedig valószínűleg a hajdani sz. Ferencz minorita monostor dűledéke. Fordítsuk azonban figyelmünket először is az apáczaak zárdatemplomának maradványaira, mint a melyek a margitszigeti romok közt mindenesetre az első helyet érdemlik meg.

I. A domonkos szerzetbeli apáczaak zárdatemplomának maradványai.

Mielőtt ezen érdekes romokat részletesb vizsgálódásunk tárgyává tennénk, szükséges tájékozás végett történeti multjokra egy futó pillantást vetnünk. Nem szándékom ez alkalommal történeti fejtegetésekbe ereszkedni, s kik Margitsziget történeti multjával bővebben akarnának megösmernedni, azokat dr. Érdy János, eredeti oklevelekre alapított jeles értekezésére (Szerelmey „Magyar hajdan és jelen“ czimű albumában) és Radványi Imre nagyrészt ennek nyomán írott „Margitsziget történetére“ (kiadva a sz. István-társulat által Pesten 1858-ban) utalom, s jelenleg is egyik első rangú történészünk Margitsziget kimerítő történetének összeállításával foglalkozik. Csupán szorosan a domokos apáczaak zárdájának történetét röviden és kivonatképen a következőkben foglalom össze :

Építettetésének ideje a XIII. század közepébe, közvetlenül a tatárjárás utáni évekbe esik, mely korszak hazánkban, mint az ország újjászülésének korszaka — különösen gazdag volt új építmények keletkezésében. Történetkönyveinkből eléggé ismeretesek a tatárjárás gyászos eseményei, s miként kénytelenített IV. Béla király családjával 1242-ik évben a tatárok feltartóztatlan vad tömegei elől az országból ki és Dalmatia felé menekülni, mely siettetett utazásában két kis leányát Margitot és Katalint a kérélhetlen halál kiragadván az élők sorából, az ezen nehéz sorscsapások által lesújtott,

üldözött szerencsétlen király fogadást tett, hogy születendő leányát az Isten szolgálatára szentelendi, s 1242-ben csakugyan leánya születvén, azt *Margit*nak keresztelteté, és fogadásának teljesítéséül megkezdé a következő években leánya számára építtetni a margitszigeti domokos rendű apácza kolostort és boldogasszony templomát. Hogy mikor lett befejezve az építés és felszentelve a templom, arról biztos adatoknak hiányában vagyunk, csupán sz. Margit életírójában azt olvasuk, miszerint Margit kilenczedik évében, tehát 1251-ben hozatott a szigetre, a mikor már a kolostornak és templomnak készen és felszentelve kellett lenniök. S ha tekintetbe vesszük, mily tetemes adományokkal halmozák el az ujonnan alapított kolostort IV. Béla, V. István és IV. László királyok, valamint egyes országnagyok is, úgy jogosan lehet következtetnünk, hogy a kolostor épületek is nagyobb szerűek és terjedelmesek valának, valamint, hogy belső feldíszítésök is megfelelt a királyi bőkezűség által lehetővé tett fénynek és pompának, s valóban a maiglan fenmaradt messzire terjedő porlasz halmok s egyes részletek igazolni látszanak ezt a következtetést. S hogy nagy tekintélyben és jó hírnévben állott mindjárt létezésének első s majdan is fénykorában a kolostor — mi az alapítási körülményekből is könnyen magyarázható — kitűnik abból is, hogy azonnal 70 magyar hölgy sietett a kis királyleány számára emelt kolostort megnépesíteni.

Margit 1262-ik évben, tehát épen 20 éves korában lön fényes szertartások között apáczának felavatva, azonban elvont életét csak kilencz évig folytathatá, 1271-ben, 29 éves korában kiszóllítá őt a halál ez életből, s életírójának tanúszkodása szerint boldogasszony egyházában a fő oltár előtt, előlegesen erősen vasalt keményfa, utóbb veres márvány koporsóba lett eltemetve. Halála után a kolostor fénykorszaka lassanként letűnni kezdett, mert mig azelőtt az apáczák sorában V. István király leányát *Erzsébetet* s kivüle még IV. Béla király három nőunokáját találjuk — Margit halálának idejében már csak 40 élő apáczákat számlált a kolostor. 1272-ben V. István király Budán rögtön kimulván, saját kívánatára a margitszigeti boldogasszony egyházában lön eltemetve, az evangeliomi oldalon, veres márvány koporsóban.

Harmadfél századdal később, a szerencsétlen mohácsi ütközet hírére a megrémült apácák odahagyák a szigetet, de a következő évben ismét visszatérnek. 1529-ben Szulejman török császár Buda várát védenoze Zápolya János részére erőszakosan elfoglalván, az apácák másodszer hagyák el a szigetet. 1541-ben azonban, midőn Szulejman ismét Buda felé közelegett, a folytonos rémülésben tartott margitszigeti apácák harmadszor és utolszor hagyták el kolostorukat, elébb N.-Váradra, később 1567-ben N.-Szombatba, utóbb 1615-ben pedig Pozsonyba, az ottlevő ó-budai Klára apácák közé költözvén, s itt halt meg az utolsó margitszigeti domonkos rendű apáca 1637-ben. Az üresen hagyott kolostor pedig valószínűleg még 1541-ben lett a törökök által feldúlva és szétrombolva, s romjai, omladékok és falporlaszok alatt eltemetve, ismeretlenül heverték egész 1838-ik évig, mikor t. i. a sziget kiegyengedése alkalmával véletlenül felfedeztetek s [kiásattak, mely ásatások részletesb leírását lásd alább.

Ezen előzmények után nézzük közelebről a kolostor romokat, úgy a mint azok jelenleg láthatók. Az egykori kolostor fő és melléképületeinek alapjai még mindég omladékok és falporlaszok alatt fekszenek eltemetve, csupán *boldogasszony egyházának* alapfalai vannak belülről egészen kiásva és megtisztítva, kívülről pedig nagyobb részét fák és bokrokkal sűrűn benőtt dűledékek által befoglalva. A falak 3—4 lábtól itt-ott egészen 3—4 ölnyi magasságig állanak fen, az idő romboló ereje azonban lassanként mindég többet és többet töredez le belőlök.

Ha az egyház alaprajzát tekintjük, (l. IV. tábl. 34-ik sz.) úgy mindenekelőtt szemünkbe tűnik annak minden arány nélküli keskeny hosszú volta, mi majdnem azt sejtetné a szemlélővel, hogy az egyház némely részei, a jelenleg kiásott alapfalakon kívül, még omladékok alatt eltemetve ismeretlenül hevernek, nem igen lehetvén elgondolnunk azt, hogy tágasb építkezésre elegendő hely ne lett volna. Mert míg legnagyobb belső szélessége csak 37·5 láb¹⁾, egész belső hossza 183·9 lá-

¹⁾ Az általam használt mértékegység 1 bécsi láb = 10 dec. hüvely = 100 dec. vonal.

bat tesz, mely hosszasságból a karra a szentélylyel együtt, 24 láb szélesség mellett: 88·7 láb, a hajóra pedig 37·5 láb összes szélesség mellett: 95·2 láb esik.¹⁾ Feltűnik még az alaprajzon a kereszthajó hiánya is, mi különben a magyar egyházi építményeknél, eltérve a külföldi építkezési modortól, rendszeren hibázni szokott. Látjuk szinte, hogy a főbejárás nem a nyugati homlokfalba, de a karhosszabbításában az éjszaki oldalba volt alkalmazva, helyét a nyugati homlokfalon kívülről tömör négyszeg torony foglalván el.

Az egyház építési vonala, a templomépítési szabályoknak megfelelőleg, nyugattól keletfelé van irányozva, keleti végén az oltárházzal vagyis szentélylyel, mely a karból folytatólag a nyolczszög három oldalával záródik, úgy azonban, hogy az egyház tengelye az egyik oldal közepébe esik. Egy-egy oldal hossza 10 láb. Mindegyik sarokban, mintegy két lábnyi magasságban a föld színe felett, kemény kőből művészi-
leg faragott, s a falból előszökő sokoldalú talapzatokon kis gömbölyű háromnegyed oszlopocsák emelkednek ívtartóként, külső alakjokat és alaprajzukat előtűntetik az I. tábla 1. és 2. számú ábrái. Ily sokoldalú talapzatról emelkedő kerek oszlopok, a hozzájuk simuló háromnegyed oszlopocskákkal hevedertartóként, már a kora gót idomban is kezdvén divatozni, leginkább a kifejlett csúcsív idomban voltak szokásban²⁾ Ily mű még kettő létezik két-két sarokban s köztök a falak szinte két lábnyi magasságban a föld színe felett faragott négyszeg kövekből álló réteget mutatnak, míg azon alul csupaszon hagyják. A szentély északkeleti szögletében egy négyszeg köben sajátos jeleket találunk bevésve, (I. I. tábl. 5. sz.) melyek az avult s mohhal benőtt kővön alig vehetők ki tisztán, s alkalmasint mint *kőfaragó jelek* (Steinmetzzeichen) az egyház építésénél működött kőfaragók magány jegyei, milyenek a

¹⁾ Radványi is mérte idézett munkájában e romoktat, de miféle mértékekkel, azt el nem képzelhetem, miután adatai a valósággal sehogyssem egyeznek. Például szerinte a kar (ő hajónak nevezi) szélessége 2 öl, valóságban pedig 24' = 4 öl; a hajó szélességét 5 öltre teszi, valóságban pedig ez 37·5 láb = 6 öl és 1·5 láb. Egész hossza nála 20 öl, valóságban a toronnyal együtt 204' 8" = 34 öl és 8 hüvely sat.

²⁾ L. Otte, Hdbuch der kirchl. Kunst. Archäol. 118 l.

XIII. század elején már szokásban lévén, Némethoni régibb egyházak egyes régibb részein gyakran előfordúlnak¹⁾. Az egyik jegyben egy XIII—XIV. századbéli *E* betűt ismervén fel, ez valószínűleg a művész kezdőbetűjét jelenti, míg a másik két jegy képzelődés műve. A föltár helyét a földszínen téglák, ezek felett pedig félkörbe felhalmozott boltívhevederek jelölik, melyek vájt horonyok közepén kidülő gömbölyű henger alakítást (profil) mutatnak (l. II. tábl. 24. sz.)

A szentélyt a kartól 2·3 láb széles s a föld színén látható alapfal választja el; ettől 10 lábnyira tovább nyugatnak, egy másik alapfal mutatkozik, mely ismét az egykori diadalív alatt vonulván el, a tulajdonképeni kart a templom többi részétől elválasztá, s ez a szentélylyel együtt jelenleg is mintegy 3—4 lépcsőnyire magasabban fekszik a hajónál.

A karnak oldalfalai nagyjából még 3—4 ölnyi magasságban fenállván, az északi falon 8·5 lábnyi közökben négy féloszlop maradványt veszünk észre, melyeknek megfelelőleg, a déli falon szintén annyi oszlopnak kellett lennie, még pedig oly formán hogy mindkét oldalon az első és negyedik oszlop párosan állott, onnét vélem következtethetni, mikép mind két oldalon az 1-ső és 4-ik oszlop alatt 5—2 láb hosszú és 1—5 láb széles faragott kölap terül el, úgy azonban, hogy a fenálló oszlop nem közepére, de, mintegy helyet hagyva egy másik oszlopnak, egyik végére jut állni; továbbá, mivel a fenálló falon két bolthajtásnak nyoma kivehető, melyek közül az egyik a fenálló oszlop irányában, de a másik épen mellette, a hibázó oszlop irányában mutatja súlypontját; végtére pedig, mivel az első oszloppárnak — mely egyszersmind a diadalívet is hordozá — megfelelőleg kívülről faltám maradványokat találunk, a meglévő féloszlop pedig nem áll a faltám közepének irányában, — minek szükségkép úgy kellene lenni, ha csak magános oszlop lett volna szánva a bóltózat hordására, — de a faltám szélének irányában, — mindezen körülmények valószínűvé teszik a fennebbi következtetést. Ezen féloszlopok nagyjából nagyon rongált állapotban lévén, csupán kettő bír még félig meddig kivehető alakzattal, s közülök az egyik

¹⁾ L. Otte, Hdb. der kirchl. K. Arch. 168. 1.

(l. I. tábla. 3—4 sz.) háromoldalú, élén leszelt 1·5 láb magas kő talapzaton, 3·5 hüvely átmérőjű kerek háromnegyed oszlop képében emelkedik, két oldalán pedig külön kis talapzatokon, hevedertartók gyanánt két kisebb, 1·8 hüvely átmérőjű féloszlop látható, az egyiknek talapzata csavaralakú, a másiké pedig buzogány féle hegyekkel idomítva lévén. A második féloszlop (l. I. tábl. 6. sz.) az előbbivel fő alkatban egészen megegyez, egyedül a hevedertartók talapzatai vízírányosan egymásra fektetett hengerekből állanak.

A második és harmadik oszlop közt a déli oldalfalban 5·7 láb széles és 1·5 lábnyira a falba mélyedő fülkében köülések látszanak, minden faragvány, felirat vagy czímer nélkül, s ennek irányában, az északi falon, mintegy 2 ölnyi magasságban egy ablak faragott kő párkányzatának maradványai szemlélhetők. Ugyanez oldalon az utolsó oszloppár megett közvetlenül volt a fő bejárás, belső szélessége 6·8 láb, s belőle jelenleg 4 lépcső visz kifelé, melyek közül azonban csak a legalsó eredeti, a többi három a romok tisztításakor tételtvén mostani helyzetébe.¹⁾ Ennek irányában a déli falban egy kisebb, 3·2 láb széles ajtó²⁾ két oldalhajlékba vezet, az egyik függőlegesen a templom tengelyére 26·8 lábnyira terjed 5·5 láb szélességben, a másik pedig ezzel derékszögben, s a templom oldalfalához simúlva, 15·5 lábnyira vonúl nyugat felé, 4·8 lábnyi szélességben. Mindkettőben oltárféle téglapadok találtatván, ezek valószínűleg mellék kápolnák, (oratoriumok) voltak, minőket sz. Margit életirója világosan emleget; nem lehetetlen azonban, hogy a délfelé eső talán egy keresztfolyosónak kezdetét képezé, milyenek zárdaépitményeknél szokásosak lévén, bizonyos tért, gyakran temetőnek hasz-

¹⁾ Toszt József volt nádori főkertész kimondása szerint.

²⁾ Ezen ajtónak keleti oldalán véli Radványi az egykori szószéket állottnak, sőt mi több, a falban hat lépcsőnek nyomát gondolá láthatni, azonban a legszorgosabb vizsgálat után sem vehettem ki akár hat lépcsőnek, akár szószéknek legkisebb nyomát is, de igen is, a falban látszó függőleges mélyedés a már említett negyedik oszloppár helyét jelöli, mit világosan bizonyít a fölötte látható két boltív nyom e pontraí ereszkedése.

nált udvart zártak körül, s részint ajtatos menetekre, részint sétálásra lettek a zárdabeliek által felhasználva. ¹⁾

Ezen ajtónyílástól a külső kar még 17.5 lábnyira terjed tovább nyugatnak, s ott mindkét oldalon két támtő által választatik el a hajótól, mely belső hosszasságban 95'2 lábat számlál, e hosszasságban azonban darabonként 3'8 láb széles támok által félbeszakítva, mintegy négy főbb részre vagyis ívholdra oszlik mindenütt egyenlő szélességet tartván; mely legnagyobb belső szélességben 37'5 lábat, a támok közt pedig, egyenlőn a kar szélességével, 23'5—24 lábat tesz. Hogy a mértékek mindenütt nem egyeznek, annak oka részint abban rejlik, hogy a templom építtetésének idejében a mértékek sem voltak egészen tökéletesek, s az építők sem túlszigorúak a mérésben, ²⁾ részint pedig abban is, hogy jelenleg a föld egyenetlen s helyenként magos füvel benőtt volta, az egészen pontos mérést majdan lehetetlenné teszi.

A hajóban mint már említém, 21 lábnyi közökben, 2 oszlop és 6 tám elrendezése által, négy egyenlő szakasz vagy ívhold támad. Az első ívholdat mindkétoldalon egy-egy erős fél oszlop képezi, el nem téveszthető román idomzattal (l. II. tábl. 15, 16. sz.) t. i. a nyolczszögű, 2 láb, 1½ hüvely átmérőjű oszlopszál, minden gömbölyded formák szigorú elkerülésével, egyszerű rézsútos tagozat mellett, szintén nyolczszögű talapzaton (Pfühl, Base) nyugszik, mely talapzat és a négyszögű, 2'8 láb széles talp (Plinthus) közt közvetítőkül a szögleteken háromszögű sarkkövek hagyattak meg a faragás alkalmával, mi a román idom kifejlődésének korára utal. Egészen hasonló alkatú az átellenben lévő oszlop is; megfelelő fejezeteik nincsenek már meg a romok közt, azonban kisebb mérvű ép ily ízlésű fejezetek után azok szorosan hasonlóak voltak a talapzatokhoz.

A második ívhold két, négyszeg kövekből épült, 3'8 láb vastag faltám által képeztetik, melyekhez derékszögben majd egyenlő vastagságú támok lévén építve, ezek s az egyház oldalfala által négy kis elrekesztett szöglet támadt, melyek

¹⁾ L. Grundzüge der kirhel. Kunst Arch. 22. 1

²⁾ L. Otte, Hdbuch d. k. K. Arch. 9. 1.

közzül a két nyugatfelé esőben mindegyikben, egy egy magános háromnegyed oszlop áll, feltűnően egyszerű, majdan nyers művezetettel (l. II. tábla 22, 23 sz.), t. i. 9·5 hüvely átmérőjü kerek oszlopszálat a koczka talppal minden közvetítés vagy tagozat nélküli gömbölyü talapzat (Base) köti össze. Ezen magánosan álló oszlopoknak egykori rendeltetésök nem igen világos, tán siremlékek vagy mellék oltár félék lehettek mellettök. Ezeken kívül említett szögletekben még két heverő boltozat darab vonja magára figyelmünket, (l. II. tábla 20 sz.) melyeknek mindegyike egy közép oszlopról nyolcz felé ágazó boltívezetnek legalsó, vagy is közvetlenül az oszlopon nyugvó darabját képezvén, jelenlétökből alaposan következtethetni, hogy a hajók bensejében valahol, két középoszlop állott, melyekről nyolcz felé ágaztak szét a boltívezetek. Alakításuk (profil) egészen hasonlónak mutatkozik a szentélyben létező hevederekével.

A harmadik ívholdat ismét két faltám képezi, melyek keresztfal által összekötve lévén, a templom ezen részét a többitől egészen elrekesztik, csupán kis ajtónyílást hagyva benne. Ez ajtónyílás 4 láb széles, s a romok kiásatása alkalmával be volt falazva; kö oszlopának egy töredékét mutatja az I. tábla 7-ik számú ábrája. A keresztfaltól három oszloptalpatat nyúlik előre, (l. a II. tábla 18, 19 sz.), kettő a táмок közelében, a harmadik pedig az egyház tengelyének vonalában; a hozzájuk tartozó oszlopszálak és fejezetek elszórva hevernek, s az elébb leírt oszlopokéval majd egyenlő alakzattal bírnak (l. II. tábla 17 sz.). A fejezet eredeti koczka alakja, lefelé a nyolczszögbe átmenvén, közvetítökül a sarkokon ismét háromszögü kövek hagyattak, mi által a fejezetek különösen eredeti és kellemes kinézést nyernek; a talapzatok pedig minden részletben s mértékken is azokkal tökéletesen megegyeznek. A nyolczoldalú oszlopszálak átmérője 1·1 láb, egyegy oldal szélessége pedig 4 hüvely. Ezen három oszloptól 9 lábnyira a templom belseje felé, hasonló három oszlop állott a kiásatáskor, jelenleg azonban már semmi nyomuk. A középső oszlop mellett egy kis római sírkövet találunk felfordított állásban

*) L. Otte, Hdb. d. k. K. Arch. 61. l.

befalazva a keresztfalba, (l. III. tábla 30 sz.), leírását lásd alább. Az éjszaki faltámban ablakszerű nyilást találunk, melynek innenső oldala kő párkánnyal szegélyezve lévén, ebben némi rácsozatnak nyomai láthatók, a túlsó oldalon pedig a nyílás mindinkább ki tágul, s ezt Radványi gyóntatószéknek tartja, azonban meglehet, hogy valami falszekrény lehetett. Az átelleni, vagyis délfelé eső faltám által képezett sarokban, egy vállkő vonja magára figyelmünket (l. I. tábla 9 sz.), mely azonban alaprajzában sehogy sem vihető vissza szabályos alakra, s valószínűleg csak a körzővel találgatás vagy szem-mérték szerint lett faragva. E részében az egyháznak, néhány bolt iv darab is hever elszórva a föld színén, melyeken az előbbi alakzattal vegyesen már a kifejlett gót stílusú körte alak is előfordul (l. II. tábla 25 sz.). Itt lesz helyén felemlítenem, mikép a romok kiásásakor, a templom belsejében még két oszlopféjezet létezett, melyek azonban a romokból elvitetvén, jelenleg Toszt József, volt nádori főkertész lakásán, Ó Budán láthatók. Ezek, a korinthetai fejezetnek az átmeneti stílus szerinti átalakítását képezvén, kellemes ellentétben állottak az egyház többi, s inkább koczka alakú fejezeteivel (l. V tábla 35 sz.). A kehely alakú fejezethez két sorban, hosszúra felnyúló, s előre lehajló széles Akanthus levelek simulnak, utánozva a levelek természetes növést, egészen hasonlóan a Zsámbéki romegyházban, s különösen az előcsarnokban találtató néhány oszlopféjezetekhez. ¹⁾ A felső kerek lap átmérője 9·5 hüvely, s erre van fektetve a tulajdonképeni felső négyszög kő lap, melyre nehezült volt a bolt iv. A megfelelő oszlopszálak gömbölyűk voltak, s mint a fejezetek alsó átmetszéséből kitűnik 4·8 hüvely átmérővel, ezeknek azonban, valamint a hozzájuk tartozó talapzatoknak is a romok közt most már semmi nyomát sem lelém.

A negyedik és utolsó ívhold végtére az előbb említett keresztfal és a nyugati homlokfal által van képezve, s ezen elrekesztett külön hajlék alig lehetett egyéb, az apácák számára feltartott külön imahelynél (oratorium). Benne figyel-

¹⁾ L. Mittheilungn der k. k. Centr. Comission II. April, 107—8 l. (fig. 7.).

münket magára vonja először is egy fenálló bolt ív maradvány, mely az északi két faltám közt emelkedett volt, s a támláról minden tagozat nélkül indulván ki, mint a fenálló maradványból kivehető, körívü volt; továbbá a délkeleti szögletben, mintegy 7 lábnyi magasságban befalazott kő, dombormű nyomokkal (l. II. tábla 21 sz.) mely alighanem szinte római vagy pogány maradvány, (leírását lásd alább); végtére a keresztfal egyik és másik végén a fal mellett két, 5'5 láb hosszú, s mintegy 2 láb széles téгла pad, melyek tán mellékoltárok lehettek.

Ezen elrekesztett helyből két ajtó vezet kifelé; egyik a déli oldalfalon keresztül egy kis oldalhajlékba nyílik, melynek hossza 21'8 láb, szélessége pedig 15 láb, s melyből a nyugati oldalfalon egy, csak 3'7 lábnyi széles ajtó vezetett ki, valószínűleg a kolostor többi részeibe. A másik ajtó pedig a nyugati, 4'5 láb széles falon keresztül, épen az egyház tengelyének vonalában, az egykori toronyba nyílik, s kő párkányzatát egy, közepén ketté tört római sirkő két fele része képezé (l. III. tábla 29 sz.), olyformán, hogy mindenik fél rész megfordított állásban, s az irással fal felé lett befalazva, másik oldalukon pedig az ajtó oszlopok lőnek kifaragva; (lásd leírásukat alább). Ezen ajtó mindkét oldalától 3'8 láb hosszú, 1'6 láb széles, magános fal nyúlik előre, óriási négyszeg kövekkel végződén, rajtok alighanem valami oszlopok állhattak; köztök és a faltámok közt pedig, mindkét oldalon ablaknyílásokat veszünk észre, rézsutosan és keskenyülve kifelé.

Végre, a torony, 4'5 láb vastagságú falakkal, 11 lábnyi négyszeg tért foglal el ¹⁾, s benne, keletdéli és északnyugoti szögleteiben még két vállkő meglehetősen kivehető (l. I. tábla 11, 12 és 13, 14 sz.); közülök (13, 14 sz.) egészen sima és nyulánk alakzatot mutatva, feltűnően hasonlít a zágrábi székes egyház északi kápolnájában lévő oszlopfejekhez, melyeket ama székes egyház ismertetője az átmeneti időszakból valóknak lenni vél.²⁾ A torony északi falában, mintegy 8 lábnyi magasságban, ablaknyílás nyomai láthatók, nyugatészaki sar-

¹⁾ Radványi a torony bensejét egy négyszeg öltre becsülte.

²⁾ Mittheilungen der k. k. Central Comis. IV. octob. (fig. 25.), 263 lap.

kához azonban kívülről, egy kerek, mintegy 9—10 lábnyi átmérőjű építmény van ragasztva, melyhez sem a torony belsejéből, sem kívülről nyílás nem vezetvén, az, vagy az egykori torony támasztására szolgált, vagy pedig a torony belsejével csak a felsőbb emeletéken lévén összeköttetésben, egykor csigalépcsőt rejtett magában.

Ezekután a templomromok bensejét elhagyva, a falak külsejéből nem sohat láthatunk, miután azok, kívülről nagyobb részt bokrok és fák által sűrűn borított föld és porlaszthalmok által befoglalva lévén, csupán a karban említett, néhány ol magas falak állnak egészen szabadon, s a nyugati zárfalon túl, az egyház északi oldalfala még néhány ölnyire látszik tovább húzódni, míg a sűrű bokrok közt elvész. A toronytól nyugatnak, bokrok között, 4 darab párkányzatmű (Friesgesims) van egymásmellé felállítva (l. I. tábla 8 sz.), melyek a torony külsejét díszítették, s 17 hüvely széles, 18.7 hüvely magas, s mintegy fél láb vastag, négysegkővekből faragva, folytonos ívetet állítottak elő.

Ha a templomromokat az eddigi előadottak után, műépítészeti szempontból, általános észletnek alá vetjük, úgy először is találni fogjuk, miként az egykori zárdatemplom különbözött a külföldi egykori építményektől, mivel kereszt-hajóval nem bírt, mi, úgy látszik, hazai építészeink által szántszándékosan és következetesen el lett hagyva. De különbözött a XIII. század első felében felmerült, román csoportozatbeli, magyarországi egyházaktól is, a mennyiben alaprajzában már inkább a gotika elveihez hajolván, nélkülözé a mellék-hajók szentélyeit, s a nyugati, majdán szabályszerű tömör két tornyot. S tekintve, egyrészt a templom hajójának némely részletein és ékitményein felmerülő román és átmeneti nyomokat; más részről pedig figyelembe véve, a kar és szentély egyes részleteinek kifejlett gót, sőt részben késő gót stílusban történt kidolgozását, valamint alaprajzábani hajlását a csúcs ív idom elveihöz, mi különösen keskeny hosszú alakjában, továbbá a szentélynek sokoldalú záródásában s a karrali egybe olvadásában, végre, az alapfalaknak nem felette való vastagságában nyilatkozik, — azon meggyőződésre kell jönnünk, miként ezen templomromok nem a IV. Béla király által

épített egyház közvetlen maradványait képezik, hanem, az eredeti egyház, nemsokára felépíttetése után, valószínűleg tűzvész, vagy egyéb esemény által nagyon megsérülvén, s javításokat szükségelvén, egy részt, az elébbi román és átmeneti részletek megtartásával, csupán megújított, más részt pedig egészen új építmény — a kar és szentély — hozzáragasztása által megbővítettett; mely javításnak ugyan semmi nyomát se leljük a történetben, csupán a meglevő építészeti maradványok minősége által feltételeztetvén, szükségkép a csúcsívidom kifejlődésének korában — tekintettel hazánkban későbbeni alkalmazására — kellett megtörténnie. Az első eredeti egyház építőire nézve pedig egy tudósunk,¹⁾ támaszkodva sz. Margit életirójának azon előadására, miszerint Margit halála alkalmával, koporsóját két Lombardiából hozott, Albert és Péter nevezetű kőműves faragta ki veres márványból,²⁾ — akkép vélekedik, mikép ezen Lombardiai kőművesek vagy építészek még IV. Béla király által lettek behíva a margitszigeti monostorok felépítése végett, — s ha nem is lehetetlen, sőt az ország akkori elpusztult állapotának következtében valószínű is, hogy a margitszigeti monostorokat idegen, s meglehet Lombardiai építészek építették, de a legenda szavaiból nem következik még az, hogy Margit halálakor, 1271-ben Magyarhonban volt olasz kőfaragók, 26—7 évvel előtte, azaz 1244—5-ben, az apáczakolostor építetésekor, már szinte ide bent lettek volna.

Az alapfalak Toszt állítása szerint, ki, mint már említém, nádori főkertészi minőségében az ásatásokat vezérlé, alig terjednek 1—15 lábnyira a földszíne alá, mi különben nem ritka példája azon kor gondatlanságának, melyben az alapfalak mélységére nézve úgy is igen különböző nézetűek voltak az építészek. Mert míg például, a Hildesheimi sz. Gotthard templom alapfalai agyag által összetartott, kis töredék kövekből állanak, ezzel ellentétben a Kölni székes egyház kartámjainak alapja 50 láb mélyen, kavics rétegre van fek-

¹⁾ Pray I. Vita Elisabethae Viduac. nec non B. Marg. Virginis, Tyrnav. p. 307—8.

²⁾ Jerney János keleti utazásában 269 l.

tetve. ¹⁾ Az építési anyag nagyobb részt többé kevésbé kemény mészkő, kevés homokkő, s helyenként téglá. A falak a templom pusztulásának korában meszelve voltak, de hol a meszelés le hullt, helyenként régibb festésnek nyomai észrevehetők, mely sötét alapszínen fehér vonalak által előtűntetett faragott kőtáblákat — hasonlóan a táмок természetes négyszeg köveihez — ábrázolt.

A templom falaiba beépített két római sírkő közül a nagyobbik (l. III. tábl. 29 sz.) 4 láb magas, 3 láb széles, s mintegy 7—8 hüvely vastag, igen kemény mészkőből van faragva. Közepén tán az egyház építetésekor szántsándékosan ketté töretvén, két fele része, mint már feljebb említém, megfordított állásban s a felirattal fal felé befalazva, a torony ajtó oszlopaira lett felhasználva. Egyik félrésze helyéből már elébb kidölvén, a rajta lévő feliratot Paur Iván olvasta ²⁾; másik fele részét pedig f. é. majus hóban én vétetém ki helyéből, s a két fél részt összeillesztvén, az egész felirat szorgos vizsgálat után, így hangzik :

D . . . M
 T♡TOR . . GEM
 EL·LJAN¹⁾ . . VON
 DAM . . . C·FABR
 LEGĪA . . ²⁾ ETTORJ
 AEGE . . NE♡MA
 TRJEJV . . ³⁾ AVREL ♡
 SEREN . . ONJET ⁴⁾
 TORJA . . ⁵⁾ MELLJNA
 FJL· ⁶⁾ HERE . . VJVJFEC
 ER♡F·AN - . ⁷⁾

¹⁾ AN összefűzve, ²⁾ ET összefűzve, ³⁾ AV, ⁴⁾ ET, ⁵⁾ ME, ⁶⁾ HE, ⁷⁾ AN. A felirat felett domborműben emberi alakok vehetők ki oltárféle emelvény körül, egyik oldalon női alak, kezében edényt emelve az oltárra, másik oldalon férfi alak, szintén valamit emelve jobbujában. Jobbról, balról a szé-

¹⁾ L, Otte, Gdzüge d. k. k. Arch. 9 l. Zeitschr. für Bauwesen, 1852, 333 l.

²⁾ L. Archaeol. közlemények, I. 223 l.

leken egy-egy pásztoralak botjára támaszkodik. Az egész sirkövet pedig két szélén levél művezet szegi be.

A másik kisebbik sirkövet (l. III tábl. 30 sz.) Paur Iván szintén olvasta, de közlésében néhány betűt a sirköetől eltérve találván, olvasásom szerint a felirat így hangzik :

O I T I
M B E X P E D
S V R I A T • R E V
R S V S • V • S • L • A

Anyagja szintén kemény mészkő, mag. 10·7 hüvely, szélessége 9 hüv. A harmadik befalazott kő 1 láb magas, 6·7 hüv. széles, s a rajta látható dombormű alakzatokat a II tábl. 21-ik számú ábrája tünteti elénkbe ; a lap mértéke szerint még egyszer oly nagyra véve. S ez is alighanem valami római vagy egyéb pogány épület diszitményének töredéke.

Ezen három kő jelenlétéből szükségképp következik, mi-kép a templom helyén római temetőnek kellett léteznie, s hogy az egyház építői—követve az ó keresztények előszeretétét, mely szerint imaházaikat leginkább volt pogány szertartásos helyekre szerették építeni, az ott elétalált pogány emlékeket u. m. szob-rokat, sirköveket, feliratokat, sőt edényeket is megfordított állásban, mintegy a kereszténység diadalának jeléül, az egyház falaiba be építvén — ezen római temető fölé emelték Mária templomát, s az elétalált sirköveket s egyéb maradványokat, mint használható építési anyagot, az építésnél felhasználták. ¹⁾

¹⁾ Érdekes találmányt közöl Jerney keleti utazásában, 269 l., egy közönséges nagyságu téglá képében, melyen domborműben ló-hátas persa vagy parthus alak hátra felé nyilazva látható, s melyet Dr. Erdy fedezett volt fel a margitszigeti érseki vár romjai között, s Jerney alaposan vélekedik róla midőn mondja, hogy az már meszes részek nélküli voltánál fogva is nem épületi téglá, hanem ékesség gyanánt valamely homlokfalazatba alkalmazva volt. De nem lehetek véle egy véleményben, midőn utóbb 270 l. ismét állítja, mikéant ama téglát a sz. Margit temetésekor itt időző olasz kőfaragók készítették, s a rajta lévő lovas, magyar harczost jelentene. Sőt ellenkezőleg a modor, mely az egész lóhátas alak rajzolatában felismerhető, sokkal inkább hasonlít régi római dombormű ábrák kivitelénél követett mo-dorhoz, semhogy azt római téglának elismerni ne kéntetnénk ; s mint ilyen valami nagyobb domborműképnek része lévén, valószínűleg

Az egyház egykori kinézéséről fogalmunknak kiegészítésére felette érdekesek azon mellékkörülmények, melyek közt a templomromok kiásattak, s melyekre nézve Toszt József, volt nádori főkertész, hitelt érdemlő emlékezete s elbeszélése nyomán, a következőkről értesültem :

Az 1838-ik év előtt a templomromokat nagy porlaszthalmok fedték, s különösen a torony fölött egy nagy domb emelkedett, melynek teteje a sziget legmagasabb pontját képezvén, rajta a kilátás élvezhetése végett kis mulatóház állott. Azonban a sziget felületének kiegyengetése alkalmával sok föld szükségeltetvén a gödrök betöltésére s az utak fel-emelésére, Toszt e célra ezen porlasztömegeket kezdé elhordatni, nem is gyanítván, mily érdekes romok fekszenek alúl eltemetve. Fent, a dombok felső rétegeiben, két csontvázra akadtak, melyek közül az egyik feltűnt szép alabastrom fehérsége által, s rendetlen fekvésök gyaníttatá, mikép azok valami rendkívüli módon, tán az egykori egyház rögtöni bedőlése következtében, lelték ott sirjukat. A mint mélyebbre hatottak az ásók, lassanként felmerülének Mária egyházának romjai. Téves azon állítás, mintha a falporlaszok közt számtalan csontvázat s néhány fegyverdarabot találtak volna. ¹⁾ A szentély falai még néhány lábbal magasabban állottak mint jelenleg, de azokat Toszt hordatá le mostani magasságukig, fenyő ültetményei végett. A szentély leírásában feljebb említett négyszegkő réteg alatt, tehát mintegy 2 lábnyira a föld színe felett, köröskörül a falakon élénk színezetű festésnek nyomai tüntek fel, dúsán aranyozott arabeszk forma alakzatok képében, felülről szintén gazdagon aranyozott vízszintes vonalak által elmetszve lévén; az aranyozás azonban nem sokára eltűnt, s a festés is a vakolattal együtt lassanként lehullván, belőle most már misem látható. A szentély kövezete mintegy 1½—2 lábnyira a falak mellett négyszeg kőlapokból állott, középfelé pedig négyszeg téglákkal volt kirakva, melyek

egykori római épület homlokfalazatát vagy valami nagyobbserű sír-
emléket díszíte, s később, az érseki vár építtetésekor, a többi marad-
ványokkal együtt építési anyagnál fel lett használva.

¹⁾ Radványi állítása, I. Mgsziget tört. 95. 1.

közül néhány jelenleg is az oltárhelyét jelölő boltív hevederek s egyéb kődarabok közt szemlélhető.

Festés nyomokat találtak a karban valamint az egész templomban is, bár minden aranyozás nélkül, néhol élénk téglavörös, néhol nyers kék és szürke alapszínekkel, mit akként magyarázott meg Toszt, hogy elébb sötét alapszínen négyszeg kövek voltak kifestve, s úgy az egész téglavörös színnel áthúzva, melyen keresztül az elébbi festés is átlátszott. A kar szinte ki volt kövezve, mozaikszerűn összeillesztett kisebb négyszeg téglákkal, de ezen kövezet nagyon töredékeny lévén, hogy végkép össze ne morzsolódjon, Toszt néhány hüvelyknyire földdel betakartatá. A hajóknak kövezete még épen állott, s ez hosszukás téglák szabályszerű fektetése által szintén egy nemét a mozaiknak állítá elé (I. V. tábl. 36. sz.). Itt a hajókban, mint már említém, két korinthiszlopféjezetet is leltek, melyeket feltűnő alakzatuk következtében Toszt budai lakására vitt, hol jelenleg is láthatók.

A keresztfal ajtónyílása be volt falazva, s innét 9 lábnyira keletnek, a templom belsejében három nyolczszögletű oszlop állott még fen, az alaprajzban elötüntetett állásban; fejezeteik hibáztak ugyan, de talapzataik egészben meggyeztek a falmelletteikkel; ezeken kívül akadtak két tám közt az egyház tengelyében még egy oszloptalapzatra, mely jelenleg is kijelölt helyén látható. A torony fölötti halomnak lehordása alkalmával pedig, mintegy 5—6 lábnyira a föld színe fölött, felolvadt ércdarabokat hoztak napfényre az ásók, melyek majdan ezüst fehérségűek, s valószínűleg harangok maradványai lévén, e kis négyszeg építmény egykori torony voltának bizonyítására szolgálnak. Kívül a templomromokon, nyugatfelé, jól meglehetett különböztetni a kolostor egyes hajlékainak alapfalait; most mindezekből, sűrű bokrokkal s magas füvel benőtt állapotuknál fogva, nem sokat vehetünk észre.

Az 1838-iki árvíz után igen megsérült állapotban hagyott partok és töltések kijavítására ismét sok porlasz és föld szükségeltetvén, Toszt embereit földszedése végett ujjolag a romok tájára küldte, kik is a templom belsejében ásván, véletlenül felfedezték amaz érdekes sírt, mely némelyek által V. István

királynak, mások által ismét sz. Margitnak tulajdoníttatván, azon időben nagy figyelmet gerjesztett Budapesten. Minthogy ezen sír minőségéről is téves tudósítások láttak napfényt, ¹⁾ ennek következtében, támaszkodva Toszt tanúskodására, azok a következők által igazítandók helyre: a sír a karban, a harmadik féloszlop irányában, valamivel közelebb a déli oldalfalhoz, feküdt párhuzamosan a templom falaiival; alját, oldalait és tetejét három-három nagy négyszeg kölap képezé, s nem volt márvány lappal fedve. Az arannyal hímzett öltönydarabokon kívül bent talált ékszerek csupán egy koronából, gyűrüből és néhány pénzdarabból állottak, melyek a nemzeti muzeumban szemlélhetők, — gyöngyök nem voltak a sírban.

Ezen véletlen felfedezés által kíváncsivá téve, Toszt a templom belsejének egészbeni felásatását foganatba véve, s ásatásainak nagy eredménye lett, mert csupán a karban több mint húsz sírt talált. Ezek mind 1.5—2 lábnyi mélyen feküdtek a kövezet alatt, s közülük mintegy tíz, téglákkal volt kirakva, s itt-ott vörös márvány, nagyobbbrészt közönséges kölapokkal fedve, a többiek pedig valószínűleg fakoporsókból állottak volt, miután bennök gazdagon aranyzott vas szögletpántokat, melyek alkalmasint a koporsók sarkait tarták össze, s erős lánczokon óriás lakatokat találtak, melyekkel tán a koporsók voltak lecsukva. Ezenfelül mindenféle nagyságu tőket, továbbá női ékszereket, úgymint dúsan aranyozott bronzféle hajcsatokat s több ilyféléket leltek a sírokban, de semminemű fegyverdarabokat nem, s ezen találmányok nem igen látszanak keresztény sírokra utalni. A hajóban nemkülönben érdekes sírt fedeztek fel, mely az északi oldalon, a román oszloptalapzat alatt, délnyugati irányban, egészen eltérve az egyház irányától, mintegy 1½ lábnyi mélységben terült el, s fejevével épen az oszloptalapzata és a templom alapfala alatt feküdt, mi, valamint a bent talált fegyverdarab, sarkantyú és pénzdarabok világosan bizonyítják, miszerént ez egy görög harczos sírja volt, mely már itt létezett a templom építtetése előtt, különben nem jutott volna feküdni a keresztény egyház alapfalai alá; azt pedig már elébb említém, hogy Toszt állítása

¹⁾ L. Radványi, mgsziget tört. 96—7 ll.

szerint a templom alapfalai alig terjednek 1—1½ lábnál mélyebbre a földbe. ¹⁾ A fegyverdarab és sarkantyú a nemzeti muzeumba lőnek beküldve. Ezenkívül ugyancsak a hajókban, szinte mintegy 1½ lábnyira a kövezet alatt, több százra menő csontvázra akadtak, melyek nem külön sírokban, de egymás mellé voltak sűrűn fektetve. Némelyek egészen csonka tagokkal, összevagdalt koponyákkal, de szinte minden fegyverdarabok nélkül, némely csontváz alatt 30—40 összetapadt kis pénz, mely pénzdarabok legjobban tájékozhattak volna a sírok meghatározásában, de fájdalom, azok mind veszendőbe mentek.

Ekkép a templom bensejében a föld egészen fel lévén turkálva és kizsákmányolva, tudományos ásatások itt már eredmény nélküliek lennének, kivéve, ha talán az oltár alatt szükségkép létezett alapkövet elkerülte volna az ásó. Különbben mi V. István király itteni sírját illeti, az krónikásaink által is határozottan meg lévén jelölve, sokkal általánosabban volt ismerve, semhogy elképzelhetnök, mikép az apácák első vagy későbbi megfutamlása alkalmával, s egy szóval, az egyház szétromboltatásának idejében, kincsszomjas latrok által meg ne lett volna fosztva minden különböztető jeleitől s királyi ékszeraitől; s hogy még a templom összeomlása előtt csakugyan bolygatták az ismertebb fekvésű sírokat, az kiviláglik azon Toszt által említett körülményből is, mikép a romok kiásatásakor a kar kövezetében négy helyütt hosszúdad tojás alakú nyílások találtattak, melyek nyilván csupán rablási célból lettek a kövezetbe vágva. De ha tekintetbe vesszük, miként a templom belsejében talált sírok közül néhányról alaposan gyaníthatjuk, hogy pogány sírok voltak, s ezekkel kapcsolatba hozzuk a templom falaiban beépítve talált római sírköveket, lehetlen fel nem merülnie azon gyanításnak, mikép itt nemcsak a templom helyén, de még a templomon kívül is egy nagy római temető létezett, s a keresztény egyház építői, az ó keresztények említett előszeretétét

¹⁾ A sírban talált pénzdarabok Dr. É r d y J á n o s biznysága szerint Komnen János keleti császár idejéből valók lévén, említett görög lovag korát is felvilágosítják.

követve, ép ezen pogány szertartásos helyre építék Mária egyházát, s az alapfalak csekély mélysége mellett a földben rejtett pogány sírokra nem is akadván, azok bántatlanul maradtak az egyház kövezete alatt. Hogy a templom egész környéke azelőtt pogány temetkezési hely lehetett, erősíti még azon körülmény is, miszerint Toszt egészen véletlenül, a templomromoktól mintegy tíz ölnyre északnak, mindjárt a sűrűség végén, egy kis gyermekkoponyát talált, melyre egyik halantékától a másikig aranyozott sodronyra fűzött gyöngysor volt megerősítve; e helytől pedig egy ölnyre szintén véletlenül ásván, egy megnőtt emberi csontvázra akadt, melynek nyakát több sorban nagy hosszukás szemü gyöngyökből álló fűzér vevé körül, mely gyöngyöknek egy része elveszvé, mintegy 24 szemet belőlök, mint különös ritkaságot, felvitt Toszt Budára a főherczegasszony számára.

Ha tehát a templom belsejében kizsákmányolt állapotánál fogva netaláni ásatások már eredmény nélkül maradnának is, arról mindenütt meglehetünk győződve, mikép a templomromokon kívül, hová még ásó nem nyúlt, érdekes találmányok jutalmaznák a tudományos ásatások netaláni eszközlőit. A templomban talált csontvázak eltakarítására boldogult József nádor külön kis kápolnát szándékozott építtetni, de ez abba maradván, a koponyák közül számra mintegy 40, sokáig közszemlére ki volt téve a templomromok közt, a csontokat pedig Toszt egy közös nagy sírba temetteté.

Ezek után vegyünk búcsut ezen érdekes templomromoktól, azon kívánattól áthatva, vajha azok ne volnának annyira romboló elemeknek, valamint kíváncsi sétálók rongálásainak kitéve, mert jelenlegi romladozásuknak szükségkép az lesz a következménye, hogy pár év múlva a régiségek kedvelője alig fog már belőlök valamit is találhatni.

II. A sz. Ferencz minorita szerzet egyházának és a premonstreiek Mihály egyházának maradványai.

Mint eléggé ismeretes, az apácák zárdáján kívül létezett a Margitszigeten, vagy mint régi időkben nevezték, a nyulak szigetén még ötféle külön építmény, névszerint az

érseki vár a sziget északi csúcán, továbbá az apácák szomszédságában egy oldalról a minoriták monostora, más oldalról a domokosiak háza, azután a premonstreiek monostora, végétére a keresztesek vára. Ezek már nagyjából végkép szétrombolt állapotban lévén, csupán a minoriták és a premonstreiek monostorainak romjai bírnak még némi csekély építészeti maradványokkal, miért is a többieket hallgatással mellőzve, nézzük még közelebről a két utóbbit. A templomromoktól éjszaknak, nem nagy távolságban, némi épület maradványokat találunk sűrű bokrok közt elrejtve; a köztök heverő boltívhevederek párkányzatformák, s egyéb építészeti részletek velünk e helyen egykori templomépítménynek szükségképeni létezését gyanítván, ezen véleményt ha elfogadjuk, úgy ama csekély omladékokban

a *Ferenc minorita szerzet egykori monostor-egyházának* maradványait kell felismernünk ¹⁾, mely állítólag IV. Béla király által lett építve, de melyről okmányilag bizonyos, miként 1278-ik évben már fenállott, s az apácák kolostorával szomszédos volt. Ezen egyház a monostorral együtt szintén 1541-ben dőlt romokba s belőle jelenleg már csak egy magános, több ölnyi magas fal áll fen, sűrű röpkénnyel borítva; a mellette találtató boltív hevederek nagyobb részt hasonlítanak a Mária egyházában látottakhoz, némelyek azonban már egész körte alakítást (profil) tüntetnek elő (l. III. tábl., 33. sz.), mi a kifejlett csücsív idomra, néhány párkányzatmű pedig (l. III. t., 32. sz.) mély vájjúdásokat — támadva a horonyra a hengerbe való átviteléből egy folytonos félbe nem szakasztott vonal által — mutatván, az átmeneti stylre utal. Egyébb említésre méltót e helyütt nem találván, fordítsuk elvégre figyelmünket

a *premonstre szerzet egykori Mihály egyházának* omladékaira, melyeknek nagyobb része a főhercegi nyárilak építése alkalmával építési anyagúl felhasználván, jelenleg már

¹⁾ Radványi ez épületmaradványokat a Domokosiak egykori lakházának tulajdonítja, l. 114. l., azonban az itt elszórva heverő építészeti részletek, mint már említém, templom-építményt feltételeznek s a Domokosiak egyszerű lakházának nem lehetnek maradványai,

csupán a templom nyugoti homlokfala áll fen 7—9 ölnyi magasságban (l. III. tábl., 26. sz.). Sz. Mihály egyházának és monostorának multjáról egyebet nem tudunk, minthogy 1225-ben már létezett, midőn II. Endre király a premontrei szerzetnek különféle jószágokat ajándékozott. Elpusztulásának ideje pedig összeesik a többi margitszigeti épületek szétromboltatásával.

Említett homlokfalnak szélessége 48 láb, magassága szemmérték szerint mintegy 7—9 ölnyi lehet, s benne egy befalazott ajtónyílás nyomai láthatók, mely mintegy 7 láb széles és 8.5 láb magas lévén, csúcsív alakkal bírt. Természetesen ezen magasság a templom fenállásának idejében nagyobb lehetett, miután a föld felülete jelenleg omladékok által jóval feljebb van töltve, s tekintve a templom építési rendes szabályt, ezen ajtónyílás valószínűleg a főbejárást képezé. A befalazásra használt kövek közt néhány fehér márványdarab is látható. Ezen főbejárás előtt toronyféle épület maradványokat veszünk észre, melyek még pár ölnyi magasságban fenálló s 10.5 láb széles és 12.5 láb hosszú négyszeg tért befoglaló vastag falakból állanak; a déli oldalfal ugyan már ledőlt, de nyomai a homlokfalon jól kivehetők, s így a bejárás először a toronyba vezetett s innét aztán a templom belsejébe. Falainak 5.5 lábnyi vastagságából egykori jelentékeny magasságát kell következtetnünk. Keresztbölti-vezetének némi csekély maradványai a homlokfalon karsu csúcsívet mutatnak, s a boltgerinczeknek megfelelő hevederek, minden horony és henger alakítás mellőzésével, több oldalú lapos alakban emelkednek fel egyszerű vállkövekről. A boltzat felett csupasz négyszeg ablaknyílás látszik, mely valószínűleg fent a toronyból nyílt be a templom belsejébe.

Közvetlenül a torony mellett, magasan a homlokfalban, keskeny hosszú csúcsablakot veszünk észre, melyet magas volta miatt megmérnünk lehetlen lévén, Radványi adatait kell elfogadnunk, ki földtöli magasságát 5 öltre, az ablak magasságát 4 öltre, belső szélességét pedig 1 lábra teszi. Díszmű-vezetének művészibb része valószínűleg kitöredezett, egy része azonban az ablak befalazott állapotának daczára még kivehető (l. III. tábl., 27. sz.) két egymásfölé helyezett s csúcsívbe végződő háromfélkör alakjában.

Toszt állítása szerint a kastély keleti végének helyén e század első évtizedében még egy kis kápolna állott, melyben Mária oltárképe fel lévén állítva, ehez a nép sok időn keresztül búcsut járt, később azonban a kápolna elpusztulása után a kép is eltűnt, — mondják, hogy jelenleg a Neu-Stifti kápolnában őriztetik.

A kastélytól keletfelé elterülő szőlőben, mely még a hajdani premontrei szerzet telkéhez tartozott, f. é. május hóban kapálás közben kis ezüst pénzt leltek (I. III. t., 28. sz.), egyik oldalán nyílt koronát tüntetvén fel, mely körül olvassuk: MARJA..HVNGAR.JE†, másik oldalán pedig kettős kereszt látszik s körötte: MONETA MA:RJE·RE†, s melyben Mária királyné kevésbé ismert pénznemének egyik példányával ismerkedünk meg.

Ezekután befejezem közléseimet egy római emlékkő töredékével, melyet Toszt a sziget északi csúcsán az egykori érseki várnak a Duna hajjai alatt elterülő alapfalaiból húzott ki (I. III. tábl., 31. sz.), magassága 1·9 láb, szélessége 1·3 láb, s rajta egyetlen soron e felirat olvasható:

ODIA·V·S·L·M

S azon óhajással hagyom oda a regényes Margitszigetet, vajha a magyar régiségbuvárok több figyelemre méltatnák ezt a kis édent, — s tudományos ásatásokat eszközöltetvén, hoznák napfényre a benne kétségkívül még nagy számmal eltemetve rejlő magyar — és tán nagyobb számmal létező római és pogány régiségeket ¹⁾.

¹⁾ Az értekezéshez mellékelt táblák ábrái alatt a metsző figyelmetlensége által elmaradván a rajzoló neve, megjegyezzük, hogy ezen rajzok a műavatott szerző által készültek. Szerk.